

Ryszard Czarnopys

Autoreferat rozprawy doktorskiej

Problematyka polska w działalności pisarskiej Gilberta Keitha Chestertona: historia – kultura - polityka

Uzasadnienie wyboru tematu

Temat rozprawy wynika z moich zainteresowań naukowych. Postać Gilberta Keitha Chestertona (1874 – 1936) zaintrygowała mnie ze względu na często przypisywane mu określenia: wielki przyjaciel Polski, orędownik państwa polskiego, polonofil. Jak większość polskich czytelników znałem tego pisarza przede wszystkim jako autora powieści *Człowiek, który był Czwartkiem*. Zastanawia w niej wątek bynajmniej nie zapowiadający propolskich sympatii autora, a dotyczący jednego z bohaterów – anarchisty posługującego się pseudonimem Gogol. W powieści przedstawiony był – opacznie – jako reprezentant narodu polskiego. Fakt, że początkowo Chesterton powielał dość stereotypowy obraz Polaka, przynależnego do obszaru wpływów imperium rosyjskiego, skłonił mnie do bardziej wnikliwej lektury utworów literackich i pism publicystycznych Chestertona. Postawiłem pytanie, w jakich okolicznościach pisarz zasłużył sobie na miano polonofila.

Drugim powodem, który sprawił, że chciałem wnikliwiej zająć się twórczością tego pisarza, była jego konwersja na wiarę katolicką. W kraju, gdzie religia anglikańska miała na początku XX wieku niepodważalnie dominującą pozycję, przejście na katolicyzm wymagało wielkiej odwagi. Konwersja Chestertona, osobistości bardzo znanej nie tylko w Londynie, musiała wywołać wielkie poruszenie.

Zapoznanie się z felietonami Chestertona w „The Illustrated London News”, pozwoliło mi przyjąć zupełnie nową perspektywę, obiecującą dla moich celów badawczych. W trakcie Wielkiej Wojny, podczas konferencji pokojowej i w czasie wojny polsko-bolszewickiej angielski pisarz bardzo aktywnie włączył się w akcję propagandową, orędując najpierw za przywróceniem polskiej państwowości, a później za sprawiedliwym nakreśleniem granic państwa. W 1920 roku z wielkim naciskiem podkreślał kluczową rolę Polski, która według niego była ostatnim bastionem, zdolnym obronić Europę przed rewolucją bolszewicką.

Uznałem, że warto temu autorowi poświęcić swoją rozprawę. Także ze względu na wielkie rocznice: stulecie odzyskania niepodległości przez Polskę i stulecie zwycięstwa nad bolszewikami. Chesterton - pisarz łączący pasje literackie i dziennikarskie - szczególnie wiele uwagi poświęcił Polsce właśnie w kontekście tych dwóch wydarzeń.

Dodatkową motywacją był zauważalny brak opracowań dotyczących zasług Chestertona dla sprawy polskiej. Przed wojną ukazała się monografia Wacława Borowego (1929), w której zaledwie kilka ustępów poświęconych było propolskiej aktywności pisarza. Ukazujące się w okresie międzywojennym artykuły w znacznej większości, co zrozumiałe, były poświęcone twórczości literackiej autora *Napoleona z Nottingham Hill*. Po II wojnie światowej ten skromny dorobek nie został wzbogacony. Dopiero koniec lat dziewięćdziesiątych XX w. i początek XXI w. przyniósł wzmożone zainteresowanie Chestertonem. Nadal jednak nie ukazały się żadne obszernie opracowania dotyczące związków angielskiego pisarza z Polską. Mam nadzieję, że moja rozprawa chociaż częściowo wypełni zauważoną lukę badawczą.

Ze względu na rodzaj analizowanych materiałów i ich tematykę praca ma charakter interdyscyplinarny. Jest z pogranicza literaturoznawstwa i historii. Bez głębszej analizy kontekstów historycznych, wypowiedzi Chestertona mogłyby być niezrozumiałe. Ze względu na interesującą mnie znaczącą obecność Chestertona w życiu kulturalnym Drugiej Rzeczypospolitej, odwoływałem się w rozprawie do dzienników, listów i wspomnień polskich krytyków i pisarzy.

Wyjaśnienie tytułu i zakresu tematycznego

Rozprawa skupia się na tekstach Chestertona, w których poruszał problematykę polską. Angielski publicysta chętnie udzielał się w dyskusjach i debatach o charakterze politycznym, dotyczących też naszego kraju. Zachowały się na ten temat skromne relacje Wacława Borowego, Romana Dyboskiego i Stanisława Kozickiego. Chesterton był wytrawnym dziennikarzem, redaktorem i publicystą. Oprócz książek, pozostawił bardzo liczne felietony i artykuły prasowe, które stanowiły przedmiot moich badań.

Chesterton, ze względu na swój dziennikarski temperament, najlepiej czuł się omawiając sprawy bieżące. Dotyczyło to też problematyki polskiej, którą w pierwszych latach XX w. ujmował w perspektywie historycznej. W końcowych latach Wielkiej Wojny Chesterton coraz dobitniej propagował ideę wskrzeszenia państwa polskiego. Ten temat dominował w jego publikacjach z lat 1917-1918, między innymi pod wpływem polityki prezydenta USA

Woodrow Wilsona. Z kolei, po zakończeniu działań wojennych, kiedy odrodzenie Polski zostało potwierdzone, angielski publicysta włączył się w dyskusję na temat jej przyszłych granic. W trakcie konferencji pokojowej w Paryżu otwarcie krytykował decyzje Davida Lloyd-George'a, ówczesnego premiera Wielkiej Brytanii, które w dużym stopniu utrudniały odbudowę państwa polskiego. Chodziło w szczególności o najbardziej drażliwe kwestie: dostęp do Bałtyku i Górny Śląsk.

W 1920 roku Chesterton przestrzegał rodaków przed groźbą rewolucji bolszewickiej i przed lekceważeniem tego zagrożenia. Starał się na bieżąco informować, głównie na łamach własnego tygodnika „The New Witness”, o wydarzeniach na froncie wojny polsko-bolszewickiej. Jego teksty z tego okresu wskazywały na emocjonalne zaangażowanie po stronie polskiej, co było wyraźnie widoczne w kulminacyjnym momencie wojny, podczas Bitwy Warszawskiej.

W latach dwudziestych i na początku lat trzydziestych XX w. teksty Chestertona o Polsce nabrały bardziej syntetycznego charakteru. Publicysta starał się podsumować swoje spostrzeżenia z wizyty w Polsce w 1927 roku, które wzbogacał o uwagi dotyczące historii i kultury polskiej. W latach trzydziestych Chesterton szybko zauważył, jak wielkim zagrożeniem dla przyszłości Europy, w tym Polski, stanowił rosnący w siłę żywioł nazistowski w Niemczech. Pisarz przestrzegał przed kolejną wojną i obawiał się, że rozpocznie się ona od ataku armii niemieckiej na Polskę.

Nie można jednak twierdzić, że Chesterton ograniczał się jedynie do spraw bieżących i meandrów międzynarodowej polityki. Interesowały go dzieje i kultura polska. Chętnie też wspierał swoim autorytetem wydarzenia edytorskie związane z polską literaturą. Jego przedmowy ukazały się w książce Kazimierza Prószyńskiego *Poland and Russ-lands versus Russia* (1920), angielskim wydaniu *Nie-Boskiej Komedii* (1923) Krasieńskiego oraz powieści *Kar-Chat* (1931) Ferdynanda Goetla.

Źródła

Chesterton najczęściej poruszał sprawy polskie w swoich felietonach, które publikował w „The Illustrated London News” i „The New Witness”. Niestety, żaden z tych tytułów nie posiada indeksu tematycznego. Oznaczało to konieczność żmudnej kwerendy w British Library w Londynie. Roczniki „The Illustrated London News” są dostępne w wersji cyfrowej, co stanowiło pewne ułatwienie w pracy badawczej. W przypadku „The New Witness” ,

dostępnego jedynie w formie tradycyjnej, byłem zdany wyłącznie na wertowanie woluminów pisma dostępnych w British Library. Wynikiem kwerendy było pozyskanie i przetłumaczenie na język polski ponad stu artykułów, w większości dotąd niepublikowanych, z których część została wykorzystana w pracy.

Analizując odniesienia do Polski w pisarstwie Chestertona, w mniejszym stopniu opierałem się na materiale zaczerpniętym z powieści i poezji autora. Wynikało to ze skąpych walorów egzemplifikacyjnych tej literatury. Jak wcześniej wspomniałem, najbardziej znanym wątkiem w beletrystyce Chestertona związanym z Polską, było przedstawienie postaci Gogola w powieści *Człowiek, który był Czwartkiem*. Wątek ten, jakkolwiek zabawny, dowodzi jednak, że w pierwszej dekadzie XX w. Polska kojarzyła się autorowi z egzotyką. Pierwsze kontakty Chestertona z polskimi politykami i przedstawicielami kultury miały swój początek w połowie drugiej dekady XX w.

Innym ciekawym źródłem, które wykorzystałem w rozprawie, był wiersz Chestertona zatytułowany *Polska* z 1922 roku. Utwór dotyczy odrodzenia państwa polskiego po okresie rozbiorów. Co interesujące, poza tytułem, w wierszu nie pojawia się słowo Polska. Jednak autor zręcznie posługuje się symboliką religijną, nawiązując aluzyjnie do znaczenia tytułu.

Interesowały mnie też rodzime materiały prasowe dotyczące Chestertona. Chciałem w ten sposób uzyskać pewną dynamikę w przedstawieniu postaci pisarza. Moim celem było również ukazanie, jak rosła rozpoznawalność angielskiego publicysty w Polsce i czy odzwierciedlała ona w sposób adekwatny jego zaangażowanie w sprawy polskie.

Zarys treści i tematyka rozprawy

Dysertacja składa się z sześciu rozdziałów ułożonych w porządku chronologicznym i dopowiedzenia.

Rozdział I obejmuje lata 1900-1915, tj. od początku kariery pisarza do pierwszych lat I wojny światowej. W wymiarze czasowym jest to najdłuższy okres opisywany w pracy. Jeśli chodzi o odniesienie do tematu rozprawy, materiał do analizy był w dużym stopniu ograniczony. Wynikało to z dwóch przyczyn. Po pierwsze, na początku XX w. pisarz skupiał się na wydarzeniach związanych z przebiegiem wojny burskiej i krytykował działania Wielkiej Brytanii w Afryce. Po drugie, kwestia polska w tym okresie nie była jeszcze tematem tak ważkim, jak pod koniec wojny. Tym niemniej widoczne są przesłanki ideowe, które zadecydowały o zainteresowaniu problematyką polską. W tym okresie pisarz opublikował dwa

ważne teksty, w których omawiał sprawy polskie. Pierwszy z nich, *Idea patriotyzmu*, ukazał się już w 1904 roku. Autor nawiązał w nim do problemu rozbiorów i wskazał na analogię losów narodu polskiego i irlandzkiego. Drugi ważny tekst ukazał się u progu wojny i nosił znamienity tytuł *Barbarzyństwo Berlina* (1914). Autor odniósł się w nim do polityki Rosji i Prus wobec Polski.

Rozdział II dotyczy lat 1916-1919, a więc kluczowego okresu, w którym decydowały się losy przyszłego państwa polskiego. Był to również okres, kiedy Chesterton szczególnie intensywnie wspierał ideę przywrócenia państwa polskiego. W 1916 roku wydał książkę o bardzo prowokacyjnym tytule *Zbrodnie Anglii*. Przekonywał w niej, że Anglia ponosi pośrednią winę za rozbiory Polski, z powodu biernej postawy wobec działań Prus. W końcowej fazie wojny i po ogłoszeniu zawieszenia broni, Chesterton opublikował szereg felietonów na łamach „The Illustrated London News”, w których dowodził, że istnienie państwa polskiego jest kluczowe dla utrzymania stabilizacji w Europie. W trakcie konferencji pokojowej pisarz skupiał się na kwestii granic przyszłego państwa polskiego i przekonywał, że dla jego przetrwania decydujące będzie włączenie Gdańska, Poznania i Górnego Śląska. W swojej argumentacji używał ironii i paradoksów, charakterystycznych dla jego twórczości literackiej.

Rozdział III opisuje rok 1920, który miał rozstrzygnąć o przyszłości państwa polskiego i całej Europy. Chesterton doskonale odczytał historyczne znaczenie wydarzeń we wschodniej Europie. Od początku trwania konfliktu polsko-bolszewickiego przekonywał rodaków o znaczeniu tej wojny nie tylko dla Polski, ale też dla przyszłości Europy. Wielką wartość mają artykuły, publikowane w tym czasie w „The New Witness”, którego był redaktorem.

Kolejny rozdział, obejmujący lata 1921-1926, w większym stopniu niż poprzednie, opiera się na artykułach opublikowanych w prasie polskiej. Omawiane artykuły dowodzą, że w tym okresie angielski pisarz doczekał się w końcu zasłużonej popularności w Polsce, nie tylko dzięki swej twórczości beletrystycznej, ale także dzięki wieloletniemu wsparciu, którego udzielał Polsce na łamach „The Illustrated London News” oraz szczególnie „The New Witness”.

Rozdział V jest kronikarską rekonstrukcją wizyty Gilberta Chestertona w Polsce, do której doszło w maju 1927 roku. Treść tego rozdziału oparta jest głównie na artykułach zamieszczanych w prasie lokalnej z tego okresu, oraz materiałach zebranych przez sekretarkę pisarza - Dorothy Collins.

Rozdział VI relacjonuje ostatnie lata życia angielskiego pisarza. W sposób zauważalny spadła wówczas liczba publikacji, w których Chesterton odnosił się do problematyki polskiej. Nie oznacza to jednak, że nie pojawiły się wtedy ważne teksty. W kilku felietonach, wydanych na początku lat trzydziestych, angielski publicysta przestrzegał przed kolejną wojną, która miała się rozpocząć na granicy polsko – niemieckiej (!).

O stosunku Chestertona do Polski mówi *Autobiografia*, którą ukończył na krótko przed śmiercią. Zawarł tam wspomnienia z wizyty w Polsce, która, na co wiele wskazuje, miała dla niego znaczenie szczególne. Autor opisał swoje spotkanie z marszałkiem Piłsudskim, z Romanem Dmowskim, ale także przywołał głębokie wzruszenia, jakich doświadczył w Ostrej Bramie w Wilnie.

Pracę kończy dopowiedzenie, ukazujące niektórych autorów cytowanych wcześniej tekstów w nieco innej roli. Chciałem mianowicie wykazać, że znani polscy pisarze: Ważyk, Wat czy Iwaszkiewicz, nie tylko pisali o Chestertonie, ale też czerpali z jego idei i wcielali je do swoich dzieł.

Wnioski

Badanie pism Gilberta K. Chestertona dowodzi, że pisarz ciągle „uczył się” Polski. Pierwsze zwięzłe komentarze z początkowej dekady XX w. nie świadczyły o tym, że angielski publicysta miał rzetelną wiedzę o naszej historii i kulturze. Jak sam później przyznawał, ulegał wówczas, podobnie jak większość jego rodaków, pruskiej propagandzie. Zdarzało się, że bezkrytycznie powielał wrogie sądy o wewnętrznych przyczynach rozbiorów Rzeczypospolitej. Jednak analiza pozyskanych tekstów z tego okresu każe zweryfikować początkowe krzywdzące opinie o uprzedzeniach Chestertona wobec Polaków. Postawa pisarza ewoluowała. Kiedy odrzucił on pruską optykę, uznał, że upadek Rzeczypospolitej szlacheckiej wynikał z zaborczej polityki sąsiadów, wśród których prym wiodły Prusy. Można zauważyć też zwrot w zapatrywaniach Chestertona: głębokie zainteresowanie losem narodu, który zniknął z mapy Europy, ale wciąż zdawał się wierzyć w swoją szansę na odrodzenie.

Analizując stosowne wypowiedzi, głównie prasowe, redaktora „The New Witness”, zauważyłem, że nabierały one głębi, poszerzały kontekst historyczny i kulturowy, coraz precyzyjniej oceniały sytuację polityczną kraju nad Wisłą. W efekcie, podczas I wojny światowej, Polacy zyskali cennego rzecznika w osobie angielskiego pisarza i publicysty o światowej sławie.

Chesterton, pisarz o niespożytym temperamencie dziennikarskim, walczył piórem o wyznawane idee. Zdecydowanie upominał się o prawo do samostanowienia narodów „wybijających się na niepodległość”. Warto podkreślić, że był otwarty na kontakty z osobami i środowiskami o podobnych poglądach. W jego otoczeniu znalazły się takie osobowości, jak Hilaire Belloc, czy Ada Chesterton. Dzięki intuicji poznawczej i tego typu kontaktom Chesterton zdobył solidną wiedzę historyczną i polityczną dotyczącą Polski. Pomogły w tym, niewątpliwie, systematycznie rozwijane relacje z przedstawicielami polskich elit politycznych, umysłowych i literackich, poczynając od znajomości z działaczami niepodległościowymi w latach wojny. Konwersja na katolicyzm znacząco wpłynęła na sympatie pisarza do Polski. Był on przekonany, że religia pozwoliła Polakom tożsamość narodową w czasach niewoli i ukształtowała silne podstawy kulturowego bytu. Poznając bliżej kulturę niepodległego duchem narodu, do czego przyczyniła się jego oficjalna wizyta w Polsce w 1927 r., gotów był on idealizować portret charakterologiczny Polaków, umieszczając w nim cechy rycerskości, sprawiedliwości i honoru. Był to efekt, z naddatkiem, odchodzenia od pejoratywnych stereotypów Polaka, jakie utrwały się także wśród Anglików. Londyński pisarz je zwalczał.

W okresie międzywojennym Chesterton pozostawał wnikliwym komentatorem politycznym. Od dawna krytyczny wobec pruskiej mentalności, zachował czujność wobec odradzania się niemieckiego militarizmu. Ostrzegał przed bolszewizmem. W jego trafnej ocenie, odrodzona Polska stała się bezwiednie buforem między dwoma największymi zagrożeniami dla przyszłości Europy. W tym kontekście ożywiał mit *antemurale christianitatis*, niejako podkreślając historyczne umocowanie Drugiej Rzeczypospolitej i tym samym zachowując miano wiernego polonofila. Co ciekawe, jednocześnie wykazywał trzeźwość i przenikliwość w przestrodze przed nadchodzącą wojną. Pisarz zmarł w 1936 r. i ominęło go europejskie doświadczenie II wojny światowej. Jednakże zdążył podzielić się swoim niepokojem o dalsze losy Polski, której był w sposób szczególny oddany.

Ryszard Laskowski